

Tér és kapcsolat

SCHAÁR ERZSÉBET ÉS PILINSZKY JÁNOS KÖNYVE

A különös, meghökkentő, szokatlan könyvek korát éljük. Könyvben jelenik meg egyetlen mese, Lázár Erviné, *A nagyravágyó feketerígó*. A könyv mindössze tizenhat lapból áll. A mesét Réber László tizenhat, a szöveg terjedelmét messze meghaladó nagyságú rajza kíséri. A könyv mérete 25×33 cm. Nincs könyvespolc, amelyre állva ráhelyezhető... Kassák Lajos könyveinek nyomdatechnikai kiállítását, tipográfiaját maga tervezte. *A tölgyfa levelei* című kötetében például a versek mellé néhány fekete-fehér képarchitektúráját illesztette. Ugyanennek a kötetnek mellékleteként hanglemezt is talál az olvasó, melyen Kassák néhány versét mondja el... Petőfi válogatott verseit adja ki a Móra Kiadó (*A mi Petőfink*), s a versek mellett mai nyolc-tíz-tizenkét éves gyerekek rajzait szemlélhetjük. A könyv illusztrációit ugyanis a Petőfi Irodalmi Múzeum gyermekrajzpályázatára érkezett anyagból válogatták.

Hasonlóképpen különös műfajú, rendhagyó könyv a *Tér és kapcsolat*. A kötet Schaár Erzsébet szobrairól készült fotókat és Pilinszky János-verseket tartalmaz. A szobrok (a fotók) nem a költemények illusztrációi, s a versek nem a plasztikai alkotások ihletére születtek. A kötet igazi alkotója, teremője, művésze a könyvet tervező Erdélyi János. A kötet mindenekelőtt szép könyv. De hogy szépségének, hatásának forrását megértjük, a létrehozott új esztétikai minőséget komponenseire kell bontanunk.

(*Schaár Erzsébet szobrai.*) Schaár Erzsébet saját stílust teremtett. Rá lehet ismerni műveire. Pályája töretlen. Szigorú következetességgel alkotja szobrait. De a folytonos megújulásra is képes. Nyitottság, minden irányú érzékenység, figyelem jellemzi művészetét. Sokáig a kisplasztikával kapcsolták össze nevét. Ezek a szobrai bensőségesek, otthonosak, meghittek voltak. (Láttam a tárlatvezető műtörténészt, aki a kisplasztikai kiállításon egy Schaár Erzsébet-szoborra támaszkodva, összekulcsolt kézzel, a beavatott fölényével magyarázott: — Tudják, mennyit ér egy ilyen kis szobor? Hatvanezer...) A kisplasztika után most a nagy méretek felé fordult Schaár érdeklődése. A tihanyi tájban mutatta be emberméretet meghaladó figuráit. A fehérvári múzeumban egész utcasort épített föl szobrainak. A kötetben ezekről az alkotásokról látunk fölvételeket. Szobrai kiléptek a műterem és a múzeum zárt világából: kerti lombok között állnak, ablakon tekintenek ki, házfalak, ajtók adnak nekik természetes környezetet, háttérrel. Anyaguk is megváltozott. Bronz helyett gipszből, mészköből, műanyagból, habszivacsból készültek. „Műfajukat” tekintve: térbe, természeti környezetbe vagy városi, utcai miliőbe állított egészalakos szobrok és portrék. Néhány arcban ismerősünkre, Petőfi, Bartók, Kodály, Szabó Lőrinc, Radnóti vonásaira bukkanunk. Portréi jellemet adnak, sorsot mintáznak meg; nem pillanatképek; a teljes embert ragadják meg. Ezzel szemben az egészalakos szobrok (többnyire fityulás, hosszú ruhás nőalakok, „nővérek”) és a portrék egy része: személytelen. Naturalista kidolgozottságuk, gipszöntvényre, halotti maszkra emlékeztető részletező pontosságuk, a naturalista módon fölhasznált kellékek (például a

ragasztott haj, a kézben tartott művirág) ellenére inkább elvontak, látomásosak, — jobb szó híján: — „szürnaturalisták”. Csak az arcok és a kezek kidolgozottak. A test zárt, tömörszerű börtönéből próbálnak kitörni. Megértés után sóvárognak. A természetelvűség csak a szobor bizonyos részletére korlátozódik; s ez megtöri, cáfolja, visszajára fordítja naturalizmusukat. A szobor jelképpé lesz. Az emberi arcról készített gipszmásolat egyedisége, a nagyfokú személyesség, a természetes haj, a kézben tartott virág éppen nem az egyszerűt, az egyénit, az egyedit, hanem az általánost, a személytelent hangsúlyozza. E szobrok érzelmi állapotot, általános emberi magatartásformát fejeznek ki. Megjelenésükben van valami szorongató, fenséges, istennői. Tiszteletet parancsolnak. Együttérzést, részvétet keltenek. Magányosságuk a városi élet ridegségére emlékeztet. A környezet sivársága, a nyitva hagyott (felejtett?), széljárta ajtók-ablakok, a gazdátlan, üres szék a háborús bombázások, kitégett házak emlékét idézik. A fejkendős, fityulás nővérek a betegszobák, a kórházi folyosók hangulatát árasztják. A remény csak mint hiány van jelen a szobrokon. Elsődlegesen a nagyvárosok betonfalai közé szorított ember idegensége, a kórházak folyosóin bolyongó beteg kiszolgáltatottsága, a természettel harmóniát nem lelő egyén magánya fejeződik ki bennük.

(*Pilinszky János versei.*) A kiadó azt állítja a könyv fülszövegében: „Pilinszky János versei értelmezik, magyarázzák, kiegészítik a szobrokat.” Sok minden elmondható, de éppen ez nem érvényes a versekre. A tizennégy költemény valójában Pilinszky — a *Szálkák* és a *Végkifejlet* utáni — lírájának egy egészen új állomása, önálló ciklusa. Schaár Erzsébet művei nem szorulnak lírai „értelmezésre, magyarázatra, kiegészítésre”, s Pilinszky versei nem igénylik a szobrok támogatását. Mert attól még aligha lesz vers és szobor egymás illusztrációjává, ha a könyv egyik lapján egy lehunytt szemű szoborról látunk fotót, a másikon pedig az *Álom* című vers olvasható. Vers és szobor, líra és plasztika között itt sokkal mélyebb, rejtettebb, evidensebb a kapcsolat. Mi a közös a szobrokban és a versekben? A létélmény, a magány súlyának megélése, kifejezése. A tizennégy vers mindegyike önálló, zárt világ, nemcsak „szálkák”, külön-külön is hatnak és követhetők, önmagukban is teljesek és helytállóak; ugyanakkor van bennük valami közös, együttes mondandó, s a korábbi kötetektől elhatárolható, megkülönböztethető tartalom. Mi e versek „értelme”? Pilinszky lírája az egyetemes emberi kérdések, a létélmény föltárásával és nem az egyéni élményvilág megmutatásával, a szubjektum kitarukozásával, a személyes gondok közlésével hat. Költői világképének jellemzője az ellentétek egyidejűségének átélése és elfogadása. Az emberi létben az egyik — a legdőntőbb — ellentét Pilinszky szerint a magányra ítéltség és a kapcsolatteremtés vágya, a teljes egyedüllét és a társkeresés igénye között feszül. Ebben a tizennégy versben a hangsúly észrevehetően az előbbire, a létezéssel együttjáró szorongás és keserűség kifejezésére tevődik. Ezt érzékeltetik képei, szimbólumai: az alagsori szoba, az akvárium, a kulcslyuk, a gravitáció motívuma. S az ilyen sorok: „kibontanak egy rongyosládát”, „egy fehér kar a hófehér tükörről... hideg spongyával... próbál... valamit eltüntetni”, „a nyárfaerdő lángban áll, / s a kerti ünnep hó alatt”. Pilinszky „elvont” közlendőihez egy eléggé „elvont”, inkább gondolati, fogalmi, mint képi, metaforikus eszközöket használó költői nyelvet teremtett. De a képszerűség, az érzékletesség nem hiányzott lírájából. Talán az is e költészet változásának, a létélmény elkommodálásának a jele, hogy a képi nyelvet most egyre nagyobb mértékben szorítják ki a gondolati eszközök, egy fogalmilag absztraháló nyelv elemei: a szó- és sorismétlések, a tömondatok, az ellentétek, a szójátékok. A versekben a leggyakrabban leírt szó a színek közül a fehér (hófehér tükör, hófehér kráter, két fehér súly), a hőhatás közül a hideg (hideg spongya), a zenei élmények közül a csönd (micsoda csönd, rettenetes csönd), a súlyélmények közül a nehéz (mázsás cipő, több tonnás kiskabát, elnehezült bakancs), a cselekvés, a mozgás irányát kifejező igekötők közül a le. Jelzői is a hiábavalóság-érzést sugallják: öröktől fogva, megmásíthatatlanság, rettenetes... A versek teli vannak tagadással (se írni, se beszélni nem lehet, nem szabad; hiába; nem számít; visszafele), ellentéttel, nyelvi paradoxonnal („megtesszük,

amit nem teszünk meg, / és nem tesszük meg, amit megteszünk”; menekülnék, maradok; vagyok, mert nem vagyok; közeledünk, távolodunk; feleslegesebb és fontosabb; egy teljes képben: „egy nemlétező résen át / nézi a szörny, de nem látja a mennyet”). Itt a magány is terhes, és a kapcsolat is súlyos: ami két ember között van, az „pokoli csönd”. A költő egyszerre fejezi ki a kapcsolatletteremtés vágyát és hiábavalóságát. A távozó alig hagy nyomot. Az emberi kapcsolat tragikus: lehetetlen a megértés. „Csak én vagyok. Én, te meg ő.” Létélményét alapvetően a hiányérzet határozza meg. A magány, a törpeség, az egyedüllét, a kicsinység érzése összekapcsolódik egy másik, egy abszolút, egy tökéletes létező föltételezésével: a jó, ami „valahol” van... Az érzékelhető (és a versekben igen hatásosan kifejezett) magánnyal szemben ezt az elvont reményt, a kegyelem szabadságát, a „nap”, a szeretet, az irgalom, az üdvösség, a menny (ezek is Pilinszky gyakran leírt szavai) értékét mutatja föl a költő. Amennyire tizennégy vers alapján következtetni lehet Pilinszky mai lírájára: világképében, létélményében a magány, a szorongás hangja erősödött föl, s ezzel párhuzamosan a versek kifejezésmódjában az elvontabb, a gondolatibb elemek szaporodtak meg. Persze az is lehet, hogy csak a válogatás, a szobrok hangulatával, érzésvilágával rokonságot kereső szerkesztői igény emelte ki ezeket a verseket. Ha így van, akkor is dicséretes a szerkesztő munkája, mert Pilinszky mai lírájából valóban azokat a költeményeket választotta ki, amelyek legillőbben kapcsolódnak Schaár Erzsébet szobraihoz, s a magány súlyának kimondásával — mintegy negatívan — figyelmeztetnek a tér és a kapcsolat fontosságára, arra, hogy a világon mindent csak térben és emberi viszonylatban tudunk fölfogni, elképzelni, átélni. „A pokol térélmény. A mennyország is...” — kezdi Pilinszky a kötet élén álló *Terek* című versét. „Most minden egy. Együtt van. Egybeolvad. / A mindenség modellje, áll a templom” — olvassuk a kötet utolsó darabjában, a *Gótika* zárósoraiban.

(*Balla Demeter, Gulyás János, Kovács Ferenc fényképei.*) Külön kell szólni a kötet fotóiról. A szobrok jelenlétét a könyvben a képek teszik lehetővé: a térbeli, a plasztikai alkotásokat „lefordítják” a sík, a papírlap nyelvére. Összesen ötvenhárom fotót találunk a könyvben: van kép, amely két könyvoldalt beborít. Máshol ugyanarról a szoborról több szögben, például elől- és oldalnézetben, vagy más háttérrel készült kép. A szemben levő könyvlapokon két különböző kép egymás mellé helyezése is új gondolatot indukál. Nem itt bizonyosodik be, rég tudott (de itt is igazolódik), hogy a fotó sajátos, önálló művészet. Még a papír minősége is sajátos jelentést tud adni a képnek: itt a hideg, fénytelen lapok a szobrok élettelenységét fokozzák, a mészkőszobrokat is porló gipszöntvénné teszik.

A *Tér és kapcsolat* az esztendő magyar könyvtermésének egyik szép, exkluzív darabja, három önálló művészet, a szobrászat, a költészet és a fotózás találkozásából született önálló művészi alkotás, új esztétikai minőség. (*Magvető, 1975.*)

TÜSKÉS TIBOR

Huszár Sándor: *Esős délutánok a Tarka Ökörben*

Az *Esős délutánok a Tarka Ökörben* egyes darabjait novellafüzérré a közös színhely mellett a visszatérő szereplők avatják, az igazi egységet azonban az elbeszélő modor finom játéka, módosulásai, eltérései és egyezései biztosítják. A nyelvi megformálás tekintetében a beszélt nyelvhez közel álló, a szóbeli előadást sikeresen megközelítő kifejezésmód az alapvető, és ennek különféle változatait jelenti a sze-